

Верховний
Суд

Відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії проти України (господарська юрисдикція)

Олександр Банасько
Суддя Великої Палати Верховного Суду

м. Київ
20 вересня 2024 року

Зміст

I. Загальні засади, законодавство

II. Предметна юрисдикція, територіальна юрисдикція

III. Належний відповідач у справах про відшкодування шкоди, завданої державою/іноземною державою (органом державної влади, їх посадовою особою або службовою особою/органом державної влади, їх посадовою особою або службовою особою іноземної держави)

IV. Особливості повідомлення про дату/час/місце проведення судового засідання у справах щодо розгляду спорів про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії проти України

V. Проблемні питання

I. Загальні засади, законодавство

Загальні засади відшкодування майнової шкоди передбачені, зокрема у статтях 22, 1166, 1173 Цивільного кодексу України та ст. 225 Господарського кодексу України. Зазначеними нормами урегульовано, що особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування, а шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Відповідно до ч. 1 ст. 1177 ЦК України, частини другої статті 127, ч. 1 ст. 128 та ч. 1 ст. 129 КПК України особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до обвинуваченого або особи, яка несе цивільну відповідальність за його дії, а суд, ухвалюючи обвинувальний вирок, задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому.

Відшкодування майнової шкоди здійснюється в порядку цивільного, господарського, а також кримінального судочинства.

Постановою Верховної Ради України від 14.04.2022 № 2188-IX схвалено заяву Верховної Ради України «Про вчинення російською федерацією геноциду в Україні», відповідно до якої визнано дії, вчинені збройними силами російської федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії російської федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу.

Механізми, процедури, умови виплати грошових компенсацій та здійснення іншого відшкодування завданої шкоди внаслідок збройної агресії російської федерації регулюються спеціальними законами України та підзаконними актами.

На теперішній час основними нормативно-правовими актами та підзаконними актами, що регулюють питання компенсації втраченого майна, відшкодування шкоди та упущеної вигоди за втрачене / пошкоджене майно в результаті воєнних дій, можна визначити такі:

- акти, що прийняті до 24.02.2022, дія яких поширюється на правовідносини відшкодування/компенсації шкоди унаслідок подій, що почалися 19.02.2014 внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією російської федерації;
- Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією російської федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 № 947 (зі змінами);
- Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією російської федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2020 № 767.

- акти, що прийняті після 24.02.2022, дія яких поширюється на правовідносини відшкодування/компенсації шкоди внаслідок подій, що почалися як з 24.02.2022, так і починаючи з 19.02.2014
- Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України» від 23.02.2023 (зі змінами);
- Порядок надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації, з використанням електронної публічної послуги «єВідновлення», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21.04.2023 № 381 (зі змінами);
- Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.03.2022 № 380 (зі змінами);
- Порядок ведення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13.06.2023 № 624;
- Порядок проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12.04.2017 № 257 (зі змінами);
- Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 (зі змінами);

- Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, затверджена наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167;
- Методика визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії російської федерації, затверджена наказом Мінагрополітики від 18.05.2022 № 295;
- Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, затверджений постановою Кабінету Міністрів України 19.04.1993 № 284 (зі змінами);
- Методика визначення шкоди та збитків, завданих інфраструктурі транспорту, інфраструктурі електронних комунікаційних мереж та об'єктів поштового зв'язку внаслідок збройної агресії російської федерації, затверджена наказом Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 24.03.2023 № 182;
- Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією російської федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності, затверджена наказом Міністерства економіки України та Фонду державного майна України від 18.10.2022 року № 3904/1223;
- Указ Президента України від 18.05.2022 № 346/2022 «Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії російської федерації» (зі змінами).

- інші методики, правила та порядки, які були прийняті не у зв'язку з збройною агресією російської федерації проти України, але які також можуть використовуватися для врегулювання порядку відшкодування шкоди, завданої війною
- Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 27.10.1997 № 171 (зі змінами);
- Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2021 № 1325 “Про затвердження нормативів гранично допустимих концентрацій небезпечних речовин у ґрунтах, а також переліку таких речовин”;
- Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 № 963 (зі змінами).

II. Предметна юрисдикція, територіальна юрисдикція

II. Предметна юрисдикція

Щодо можливості участі іноземної держави у судовому процесі

У зв'язку з фактичними обставинами, що відбуваються в країні, прирівнювати РФ до іноземного елемента без врахування особливостей правового режиму воєнного стану є неповним з'ясуванням судом обставин, що мають значення для справи і невідповідністю висновків суду обставинам справи.

Процедура судового провадження за даною категорією спорів з держави агресора в умовах воєнного стану не сягає рівня кримінального обвинувачення або встановленої ЦПК України для мирного часу проведення процедури вирішення спору за участю іноземного елемента, а тому не вимагає забезпечення відповідачеві за позовом таких гарантій, які передбачені для реалізації «класичного» права на захист у мирний час.

Враховуючи характер спору, що виник у зв'язку із втратою позивачем майна, яке використовувалось ним у господарській діяльності, спірні правовідносини є господарськими, розгляд такого спору віднесено до компетенції господарських судів України.

Аналіз офіційного інтернет-сайту судової влади та єдиного державного реєстру судових рішень дозволяє стверджувати, що позиція суддів господарських судів щодо підвідомчості такої категорії справ загальним судам носить поодинокий характер й скоріше є позицією головуючого у справі, ніж правилом законодавства, що носить констатуючий характер.

Справи №№ 910/4218/23, 910/4810/23, 910/8847/23,
910/5351/23, 910/2430/23, 910/5307/23

II. Предметна юрисдикція

Іноземна держава-агресор як особливий суб'єкт, статус якого може бути прирівняний до юридичної особи публічного права

Спір виник між юридичною особою приватного права - позивачем та іноземною державою-агресором як особливим суб'єктом, статус якого може бути прирівняно до юридичної особи публічного права. У розрізі предмета спору слід зазначити, що у цій справі спір виник з приводу відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої господарюючому суб'єкту пошкодженням його майна, яке використовувалось у господарській діяльності.

З огляду на наведені критерії розмежування юрисдикції, суб'єктний склад спору та його предмет, колегія суддів погоджується з висновком судді суду першої інстанції про те, що спір у даній справі не підлягає розгляду за правилами цивільного судочинства в судах загальної юрисдикції, оскільки містить ознаки господарського спору та має вирішуватися у порядку господарського судочинства.

Справи №№ 644/4620/23, 521/18514/22, 760/6691/2022

II. Територіальна юрисдикція

Щодо можливості пред'явлення позовів про відшкодування шкоди, за місцем її заподіяння відповідно до ч. 8 ст. 29 ГПК України

За приписами ч. 8 ст. 29 ГПК України, яка визначає правила альтернативної підсудності, позови про відшкодування шкоди, заподіяної майну, можуть пред'являтися також за місцем заподіяння шкоди.

Вибір підсудності справи між місцем заподіяння шкоди позивачу або місцем знаходження відповідача належить позивачу.

Справи №№ 910/8847/23, 910/16884/23,
904/2209/24, 910/7805/24

II. Територіальна юрисдикція

Щодо пред'явлення позову за місцезнаходженням майна відповідача

Як майно російської федерації, так і останнє зареєстроване місцезнаходження посольства російської федерації, яке **здійснювало представництво її інтересів в Україні, знаходиться за адресою: м. Київ, Повітрофлотський проспект, 27, а**, отже, розгляд даного спору відноситься до територіальної юрисдикції Господарського суду міста Києва.

Справа № 916/1793/24

III. Належний відповідач у спорах про відшкодування шкоди, завданої державою/іноземною державою (органом державної влади, їх посадовою особою або службовою особою/органом державної влади, їх посадовою особою або службовою особою іноземної держави)

III. Належний відповідач

Постанова КГС ВС від від 6 листопада 2023 року у справі № 910/5699/23

У спорах про відшкодування шкоди, завданій державою/іноземною державою (органом державної влади, їх посадовою особою або службовою особою/органом державної влади, їх посадовою особою або службовою особою іноземної держави); **відповідачем є відповідна держава як учасник цивільних правовідносин, як правило, в особі органу, якого позивач зазначає порушником своїх прав.** Держава Україна, як і іноземна держава бере участь у справі у спорах про відшкодування шкоди, завданій державою (іноземною державою) як відповідач **через відповідні органи державної влади, зазвичай, орган, діями якого завдано шкоду.**

У спорах про відшкодування шкоди, завданій державою (іноземною державою) на позивача, відповідно до вимог пунктів 2, 4 частини третьої статті 162 ГПК України, покладено обов'язок зазначити, **окрім безпосередньо держави, яка за його ствердженням завдала йому шкоди, також орган (органи) відповідної держави, якого (яких) позивач зазначає порушником своїх прав.** При цьому, **закон не вимагає конкретизації вимог (визначення сум, що підлягають стягненню тощо) до кожного із відповідачів - представницьких органів держави, якщо позивач визначив їх більше одного.**

Позивач, звертаючись із позовними вимогами у цій справі про відшкодування шкоди, завданій військової агресією російської федерації, та вказавши відповідні представницькі органи вказаної держави (міністерство юстиції російської федерації та міністерство оборони російської федерації), яких Позивач вважає порушником прав у спірних правовідносинах та якими, за ствердженням Позивача, завдано шкоду у спірних правовідносинах, дотримав вимоги норм процесуального права (пункт 2 частини третьої статті 162 ГПК України).

Щодо звернення стягнення за боргами російської федерації на пакет акцій банку, що належав ДКР «ВЕБ.РФ»

Постанова КГС ВС від від 20 липня 2022 року у справі № 910/4210/20

Загальновизнаним є те, що держава несе відповідальність за дії державних органів та її органи, навіть якщо вони є формально окремими юридичними особами, несуть відповідальність за дії та борги держави. Тоді як державні компанії, які є окремими юридичними особами, не несуть відповідальності за боргами держави. Водночас, органами держави можуть бути визнані не тільки ті організації, які мають відповідний статус в національному праві держави-боржника, а й, за певних умов, державні компанії.

Суд першої інстанції встановив, що позивач є державною корпорацією, створеною російською федерацією. Головною метою існування ДКР "ВЕБ.РФ" є сталий соціально-економічний розвиток російської федерації. З відповідних положень Закону про ДКР "ВЕБ.РФ" вбачається, що уряд російської федерації фактично розглядає ДКР "ВЕБ.РФ" як **підпорядкований уряду орган, а не самостійну юридичну особу**, яка на власний розсуд і ризик займається підприємницькою діяльністю, тому зазначене та здійснення урядом російської федерації контролю за діяльністю ДКР "ВЕБ.РФ" мало наслідком утворення відносин агенту та принципала. **Майно російської федерації і ДКР "ВЕБ.РФ" змішується настільки, що відпадають підстави вважати таке майном юридичної особи, а не російської федерації.** Тобто ДКР "ВЕБ.РФ" є по суті органом російської федерації, оскільки виконує цілі, функції та завдання, притаманні державним органам, знаходиться під щільним контролем російської федерації настільки, що є її alter ego ("другим я"), і майном якого держава розпоряджається як своїм.

Відповідно, Верховний Суд виснував, що судами попередніх інстанцій був зроблений в цілому правильний висновок (хоча з дещо відмінним мотивуванням) про те, що на майно ДКР "ВЕБ.РФ", яке знаходиться на території України, може бути звернено стягнення за боргами російської федерації.

Позов про стягнення майнової шкоди до російської федерації

Позовні вимоги до російської федерації про стягнення майнової шкоди є обґрунтованими та такими, що підлягають задоволенню. Іноземна держава, здійснивши збройну агресію відносно України, та відповідно окупувавши частину території України, порушила норми та принципи Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, Будапештського меморандуму, Гельсінського заключного акту наради по Безпеці та Співробітництву в Європі від 01.08.1975.

Після початку війни в Україні з 2014 року **суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено рф, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії рф, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.**

Справи № № 922/947/24, 910/6230/22,
910/4720/22, 910/810/23

Позов про відшкодування майнової шкоди до рф в особі міністерства оборони російської федерації

Відповідно до положень матеріального закону, залучення держави росія в якості відповідача у цій справі є обґрунтованим та відповідає законодавству України. Відповідно до ч. 1 ст. 167 Цивільного кодексу України держава діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Аналогічне положення наявне у ст. 124 ЦК рф.

Відповідно до пунктів 1, 3 Гаазької Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року договірні держави видають своїм сухопутним військам накази, які відповідають Положенню про закони і звичаї війни на суходолі. Воююча сторона, яка порушує норми зазначеного Положення, підлягає відповідальності у формі відшкодування збитків, якщо для цього є підстави. Вона є відповідальною за всі дії, вчинені особами, які входять до складу її збройних сил.

Таким чином, відповідно до наведених положень Цивільного кодексу України та наведеної Конвенції, за шкоду, спричинену порушенням законів і звичаїв війни, відповідальність несе воююча держава в цілому, незважаючи на те, який конкретно підрозділ її збройних сил заподіяв шкоду.

Згідно із ст. 170 Цивільного кодексу України держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом.

При цьому, відповідно до ст. 13 федерального закону рф «Про оборону» керівництво збройними силами рф здійснює президент рф, а управління збройними силами рф здійснює міністерство оборони рф.

Позов про відшкодування майнової шкоди до РФ в особі міністерства юстиції російської федерації

Позивач зазнав шкоди внаслідок збройної агресії російської федерації на території України, тому російська федерація є відповідачем у цій справі. Оскільки, держава є специфічним суб`єктом цивільно-правових відносин, то може виступати стороною як в міжнародних публічних, так і в міжнародних приватноправових відносинах через відповідні компетентні органи.

Відповідно до указу президента російської федерації від 28.05.2018 року № 271 «про внесення змін до положення про міністерство юстиції російської федерації, затвердженого указом президента російської федерації від 13.10.2004 № 1313» внесено в положення про міністерство юстиції російської федерації, затверджене указом президента російської федерації від 13.10.2004 № 1313 «Питання Міністерства юстиції російської федерації» наступні зміни: а) пункт 1 доповнено підпунктом 5 наступного змісту: « 5) функції щодо забезпечення в межах своїх повноважень представництва і захисту інтересів російської федерації в судах іноземних держав і міжнародних судових (арбітражних) органах, включаючи Європейський Суд з прав людини і Суд Євразійського економічного розвитку».

За таких обставин, міністерство юстиції російської федерації є тим компетентним органом, який уповноважений здійснювати повноваження щодо представництва і захисту інтересів російської федерації в межах цього спору.

Справи № № 911/2681/23, 908/1717/23, 908/147/24

Позов про відшкодування майнової шкоди до рф в особі генеральної прокуратури російської федерації

Відповідно до правового висновку, висловленого Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 27.11.2019 у справі №242/4741/16-ц належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовою або службовою особою, є держава як учасник цивільних відносин, як правило, в особі органу, якого відповідач зазначає порушником своїх прав.

Оскільки держава може виступати у правовідносини лише через свої компетентні органи, необхідним є чітко визначити який саме державний орган цієї країни уповноважений виконувати представницьку функцію в іноземних судах.

Позивач визначив відповідачем державу російська федерація в особі генеральної прокуратури російської федерації, посиляючись на положення п. 3.1 ст. 1, ч. 5 ст. 39.1 федерального закону «Про прокуратуру російської федерації».

Справи № № 922/4093/23, 908/3232/23

IV. Особливості повідомлення про дату/час/місце проведення судового засідання у справах щодо розгляду спорів про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії проти України

IV. Повідомлення про дату/час/місце проведення судового засідання на офіційному вебсайті судової влади України

З огляду на вищенаведене, на період збройного конфлікту у відносинах з державою-агресором унеможливлено застосування міжнародних договорів України з питань правового співробітництва, у тому числі у зв'язку із припиненням поштового сполучення.

Відтак, враховуючи неможливість виконання судового доручення про вручення відповідачу судових документів про відкриття провадження у справі № 911/3567/23 дипломатичними каналами, **суд дійшов висновку про подальше повідомлення відповідача про дату, час і місце розгляду справи шляхом розміщення оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України.**

справа № 911/3567/23

IV. Повідомлення про дату/час/місце проведення судового засідання

На офіційному вебсайті судової влади України / надсилання позивачем процесуальних документів засобами поштового зв'язку іноземної держави на адреси генеральної прокуратури рф та мін'юсту рф / електронною поштою / на адреси посольств відповідача в інших державах

Враховуючи розірвання дипломатичних відносин України з російською федерацією, повідомлення відповідача про дату, час та місце проведення судових засідань у даній справі здійснювалося шляхом розміщення на офіційному вебсайті судової влади України відповідного оголошення в порядку, передбаченому частинами четвертою, п'ятою статті 122 ГПК України. Крім того, позивач у справі надсилав процесуальні заяви по суті та процесуальні документи суду засобами поштового зв'язку Грузії на адресу генеральної прокуратури російської федерації та міністерства юстиції російської федерації у перекладі з української на грузинську та англійську мови.

справа № 906/995/23, 913/720/20 (913/442/23)

Позивачем долучено до позовної заяви докази направлення позовної заяви та доданих до неї документів в електронному вигляді на наявну в мережі Інтернет електронну поштову адресу відповідача - генеральної прокуратури російської федерації (businesspravo@genproc.gov.ru) та міністерства юстиції російської федерації (pr@minjust.gov.ru), що оприлюднені на офіційних сайтах міністерства юстиції російської федерації (<https://minjust.gov.ru>) та генеральної прокуратури російської федерації (<https://genproc.gov.ru>).

справа № 910/628/20 (910/4669/24)

Позивачем вчинено дії направленні на повідомлення відповідача про хід судового процесу шляхом надсилання ухвал Господарського суду Донецької області у справі № 905/839/22 та їх переклад російською мовою на електронні адреси представництв відповідача, а також посольств російської федерації у державах: США, Канада, Сполучене королівство Великобританії та Північної Ірландії, Республіка Польща, Франція, Королівство Іспанія, Італія, Швейцарська конфедерація, Республіка Австрія, Германія, Латвія, Литовська Республіка, Естонська Республіка, Грецька Республіка, Румунія, Королівство Бельгія, Королівство Данія, Нідерланди та Королівство Швеція. *Справа № 905/839/22*

V. Проблемні питання

1. Належний відповідач у справах про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії проти України?
2. Повідомлення про дату/час/місце проведення судового засідання у справах щодо розгляду спорів про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії проти України?
3. Порядок виконання судових рішень у справах стосовно відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії проти України?

Верховний
Суд

Дякую за увагу!